

В.М. Коробка

СОЦІАЛЬНИЙ СКЛАД МІСЬКИХ ДУМ ТА УПРАВ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В 1870 – 1914 рр.

Від проведення міської реформи 1870 р. до 1914 р. соціальний склад органів міського самоврядування не був однаковим у різних містах Катеринославської губернії. Не залишався він сталим, за рідким винятком, в одному й тому ж міському поселенні.

Із запровадженням розпорядчих органів міського самоврядування в губернії за законом 1870 р. пануючу роль у них за питомою вагою відігравали представники купецтва і де-не-де міщани. На кінець досліджуваного періоду в складі міських дум (зібрань уповноважених) в Луганську, Нікополі, Новомосковську, Олександрівську та Слов'яносербську встановилась більшість представників міщансько-селянської групи, що, вірогідно, можна пов'язати з позбавленням виборчого права євреїв. Замість купців-євреїв по-новому сформоване міське електоральне поле висувало до розпорядчих органів міщан-християн. Разом з тим, майже в усіх містах спостерігається з плином часу збільшення представництва дворянсько-чиновничої групи. При цьому останні набувають переважної більшості у складі Катеринославської думи. Всі ці зміни відбувались за рахунок зменшення питомої ваги купецтва. Поміж інших на кінець досліджуваного періоду виділялася Маріупольська міська дума. Встановлено, що тут у числі гласних помітну роль відігравали спеціалісти.

Ключові слова: соціально-становий склад, міська дума, міська управа, купці, дворяни, чиновники, міщани, спеціалісти, міські голови, освітній рівень.

Прагнення України приєднатися до євроатлантичної цивілізації передбачає суттєві суспільно-політичні перетворення, серед яких чільне місце належить впровадженню реформи місцевого самоврядування та децентралізації влади. Нові знання про факти успіху й труднощів міських установ Катеринославської губернії у самостійному розв'язанні питань місцевого значення мають збагатити скарбницю історичного досвіду відповідних перетворень, надихнути державні органи та інституції громадянського суспільства прикладами позитивних наслідків такої роботи. На діяльність міських громадських управлінь чималою мірою впливали станова, професійна приналежність гласних, членів управ і міських голів та їх освітній рівень. Тому доречним буде їх розгляд у нашій статті.

Традицію розгляду соціального складу міських громадських управлінь започаткувала В. Нардова. В її ґрунтовному науковому дослідженні розглядається станова приналежність, поміж інших, 40 губернських міст імперії, в тому числі й Катеринослава [9].

Мета статті: віднайдення відомостей про соціальний склад міських дум та управ Катеринославської губернії та його зміни протягом 1870 – 1914 рр.

Імперський уряд від запровадження Городового положення 1870 р. уважно спостерігав за становим складом міських громадських управлінь. Задля цього було розроблено спеціальну форму, що передбачала поділ міських гласних на три групи: I – дворяни, чиновники й духовенство (тільки за законом 1870 р.), II – купці й почесні громадяни, III – міщани, селяни та нижні чини у відставці. Завдяки цьому групуванню здійснювався їх облік та створювалася відповідна звітність. Наявні документи, що містять відомості про громадські управління, створені за Городовими положеннями 1870 р. та 1892 р., надають можливість установити соціально-становий склад розпорядчих органів міського самоврядування. У відповідності до змісту наявних джерел у нашій розвідці гласні міських дум та члени зібрань уповноважених, члени міських управ та міські голови

розглядаються за схемою: I група – дворяни та чиновники, II група – купці та почесні громадяни, III група – міщани та селяни.

Як бачимо з табл. 1, у міських думах, утворених на 1-е виборче чотириріччя за законом 1870 р. (перша половина 1870-х рр.), купці та почесні громадяни склали абсолютну більшість (60 і більше відсотків) серед гласних громадських управлінь Маріуполя, Катеринослава і Павлограда. Помітна перевага представників купецького стану над іншими спостерігається в Новомосковську та Бахмуті. Лише у верхньодніпровській думі група купців ділила перше та друге місця з міщансько-селянською. Другою за чисельністю в міських думах у Бахмуті, Маріуполі, Новомосковську та Павлограді була міщансько-селянська група. У Катеринославі число гласних із цих станів дорівнювало кількості дворян і чиновників, а в Верхньодніпровську – купців. Тільки у Слов'яносербську міщани, селяни та ін. склали переважну більшість – більш, ніж три чверті комплексу міської думи. Найвищий показник питомої ваги гласних I групи – від чверті до майже п'ятої частини – мали у своєму складі колеги міських гласних Верхньодніпровська, Катеринослава, Новомосковська та Бахмута. Найнижчим цей показник був у Павлограді та Слов'яносербську – за відповідним порядком 15 і 11,1%.

Таблиця 1

**Становий склад міських дум (зібрань уповноважених)
 Катеринославської губернії, сформованих за законами 1870 і 1892 рр. (у відсотках)**
 [10, арк. 129; 11, арк. 318 – 319; 12, арк. 297 – 300, 317 – 324; 14, арк. 66 зв. – 67; 15, арк. 104 зв. – 105, 108 зв. – 109, 120 зв. – 121, 124 зв. – 125, 132 зв. – 133, 136 зв. – 137, 140 зв. – 141, 144 зв. – 145, 149 зв. – 150; 16, арк. 18 – 79; 18, арк. 2 зв. – 334 зв.]

Місто	Рік обрання міської думи (зібрання уповноважених)	Дворяни та чиновники	Купці та почесні громадяни	Міщани, ремісники та селяни
Катеринослав	1871	19,4	61,2	19,4
	1887	33,3	62,5	4,2
	1893	42,2	55,6	2,2
	1913	66,7	30,7	2,6
Бахмут	1871	18,1	43,9	37,8
	1887	16,7	51,8	31,5
	1893	13,0	52,1	34,9
	1914	21,0	31,6	47,4
Верхньо-дніпровськ	1872	26,6	36,7	36,7
	1881	47,2	27,8	25,0
	1894	55,0	15,0	30,0
	1913	41,9	22,6	35,5
Луганськ	1884	19,5	20,8	59,7
	1894	3,8	30,8	65,4
	1912	30	27,5	42,5
Маріуполь	1872	16,7	61,7	21,6
	1884	19,5	45,8	34,7
	1893	29,7	48,7	21,6
Нікополь	1894	16,7	25,0	58,3
	1910	26,7	33,3	40
Новомосковськ	1871	19,4	44,4	36,2
	1884	15,3	31,9	52,8
	1893	0	39,1	60,9
	1914	26,9	26,9	46,2

Олександрівськ	1887	12,5	41,7	45,8
	1893	15,8	52,6	32,6
	1912	7,5	30,0	42,5
Павлоград	1871	15,0	60,0	25,0
	1887	27,1	45,8	27,1
	1893	26,9	53,8	19,2
	1910	24,1	51,8	24,1
Слов'яносербськ	1872	11,1	11,1	77,8
	1884	11,1	11,1	77,8
	1894	0	0	100
	1909	7,1	0	92,9

У 1880-х рр., вочевидь, з набуттям виборцями певного досвіду електоральної діяльності, за умов наявності відповідного кадрового потенціалу, у становому складі гласних міських дум відбулися зміни. Так, за відомостями табл. 1, у цей час зросла питома вага дворянсько-чиновницької групи у Верхньодніпровську, Катеринославі, Павлограді та Маріуполі й становила за відповідним порядком 47,2, 33,3, 27,1 і 19,5%. Водночас у Бахмуті відбулося зниження частки гласних, що належали до І групи.

Як бачимо з табл. 1, у 1880-х рр. І група мала більшість лише у Верхньодніпровську. Новомосковські виборці не обрали жодного гласного, що належав до І групи. Проте, II група за питомою вагою знову превалювала в Катеринославській, Бахмутській, Маріупольській, Новомосковській, Олександрівській та Павлоградській міських думах. III група була найбільшою в новомосковському, і як раніше, в слов'яносербському, а також у новоствореному луганському громадських управліннях. Тим часом її чисельність набагато скоротилась у Катеринославській міській думі.

Після проведення міської реформи 1892 р. відсоток гласних І групи суттєво збільшився в Катеринославі, Верхньодніпровську і в Маріуполі. В усіх інших містах спостерігаємо його зменшення. Частка гласних-купців суттєво збільшилася в Новомосковську та Луганську. Купецтво зберегло більшість місць лише у Катеринославі та Маріуполі.

Зрештою, в усіх містах, за винятком Катеринослава і Маріуполя, збільшився відсоток гласних і уповноважених, які належали до III групи. Причому її чисельне превалювання, як і раніше, трималося в Новомосковську, Луганську та Слов'яносербську та знову встановилося в Бахмуті, Олександрівську і Нікополі. Ймовірно, причини цих змін полягали в законодавчому обмеженні членства в розпорядчих органах міського управління осіб юдейського віросповідання. Внаслідок цього купці-євреї заміщались домовласниками-міщанами з християн [9, с. 42].

Певним чином характеризують якісний склад III групи гласних окремі відомості про професійну приналежність членів розпорядчого органу міського самоврядування Олександрівська, обраних за законом 1892 р. на 1-е чотириріччя. Так, серед членів місцевої думи, що належали до міщанського стану, були пекар, власник заїжджого двору, коваль, стельмах, фарбувальник та бондар [5]. Як бачимо, рід занять встановленої більше, ніж чверті складу олександрівського розпорядчого органу міського самоврядування не сприяв набуттю знань і виробленню навичок, необхідних для активної громадської діяльності. Таким чином, сподівання уряду щодо зміни соціального складу міських дум і якісного його покращення у 1-е чотириріччя відразу виправдалися в Катеринославській губернії частково.

Наприкінці досліджуваного періоду, за відомостями табл. 1, у складі Катеринославської думи у порівнянні з її комплектом, сформованим на 1-е чотириріччя за

законом 1892 р., суттєво збільшилась питома вага дворян і чиновників, що склали дві третини усіх гласних. Кількісне посилення I групи в губернському місті відбулось за рахунок зменшення гласних купецького стану.

При зіставленні аналогічних показників у інших містах можна виявити значне збільшення частки дворянсько-чиновницької групи в Бахмуті, Нікополі, Новомосковську та Луганську. Тут її питома вага в міських розпорядчих органах становила від більш, ніж п'ятої частини до майже третини. Причому в Бахмуті збільшення I групи відбулося за рахунок зменшення гласних купецького стану, в Новомосковську та Луганську – купецької та міщансько-селянської груп, а у Нікополі – тільки міщансько-селянської.

У Верхньодніпровську, попри зменшення питомої ваги I групи, вона залишалася найчисельнішою. Утворена порожнина була зайнята гласними з купців та міщан. Частка дворян і чиновників-членів павлоградської думи в зазначений період скоротилася несуттєво. У слов'яносербському зібранні уповноважених також з'явилася одна особа, що належала до I групи. Це був міський староста М. Ветухов.

Щодо гласних II групи, то їх абсолютна чисельна перевага наприкінці досліджуваного періоду залишалася лише в Павлограді. У Бахмуті, Луганську, Нікополі, Новомосковську та Олександрівську в міських громадських управліннях найбільшою була міщансько-селянська група.

Щодо станового складу Маріупольської міської думи, обраної 1911 р., то він виглядає розпливчастим через загальний процес розмивання границь між станами в імперському суспільстві. Чимало гласних, що отримали вищу освіту, але не мали класних чинів, вписуючи відомості про себе в анкети, на підставі яких укладався список особового складу громадського управління, не позиціонували себе як вихідці з певного стану. Тому у графі «стан» нерідко ставили прочерк або вказували свою спеціальність. Вочевидь відбувалося своєрідне «відторгнення» від III, а, можливо, й від II груп.

Наприкінці досліджуваного періоду характерною відмінністю Маріупольської міської думи було значне збільшення в її складі спеціалістів. Так, у числі гласних, обраних у 1911 р., за встановленими відомостями були 6 присяжних повірених, 4 лікарі, 2 інженери, 2 вчителі, 1 дипломований садівник, 1 штурман дальнього плавання. Як спеціаліста міського самоврядування можна рахувати і міського голову І. Попова, що на момент початку повноважень думи (1911 р.) обіймав свою посаду вже 17 років [7, с. 112].

Винятково важлива роль у громадському управлінні належала його очільникові – міському голові (старості). Соціальний статус провідників самоврядування здебільшого відповідав превалюючому стану у складі розпорядчих органів. Так, у 1-е чотириріччя за законом 1870 р. міські громадські управління очолили в Катеринославі, Бахмуті, Новомосковську, Олександрівську та Павлограді представники гільдійського купецтва. Лише в Маріуполі, Слов'яносербську та Верхньодніпровську міські голови мали класні цивільні та військові чини (табл. 2).

Таблиця 2

**Міські голови Катеринославської губернії, обрані
 на 1-е чотириріччя за законом 1870 р. [11, арк. 302, 326 – 327; 17, арк. 8; 3]**

Місто	Міські голови	Стан або чин
Катеринослав	Мінаков Дей Михайлович	1-ї гільдії купець
Бахмут	Першин Іван Іларіонович	2-ї гільдії купець
Верхньодніпровськ	Бельченко Іван Федорович	штабс-ротмістр у відставці
Маріуполь	Трандафілов Олександр Дмитрович	колезький радник
Новомосковськ	Полтавцев Михайло Омелянович	2-ї гільдії купець
Олександрівськ	Захарін Павло Львович	купець
Павлоград	Шалін Йосип Кузьмич	2-ї гільдії купець
Слов'яносербськ	Федоровський Лев Олександрович	колезький асесор

А у 2-е чотириріччя, за відомостями табл. 3, громадські управління в Катеринославі, Бахмуті, Маріуполі, Новомосковську, Павлограді очолювали купці, а в Олександрівську і Верхньодніпровську – особи, віднесені нами до I групи. У цей же час міським головою Слов'яносербська працював міщанин (табл. 3)

Таблиця 3

**Міські голови Катеринославської губернії, обрані
 на 2-е чотириріччя за законом 1870 р. [13, арк. 226; 4]**

Місто	Міські голови	Стан або чин
Катеринослав	Кулабухов Петро Васильович	купець
Бахмут	Педанов Іван Семенович	титулярний радник
Верхньодніпровськ	Бельченко Іван Федорович	відставний штабс-ротмістр
Маріуполь	Чебаненко Антон Іванович	купець
Новомосковськ	Полтавцев Михайло Омелянович	купець
Олександрівськ	Демочані Микола Миколайович	колезький секретар
Павлоград	Голубицький Яків Федорович	купець
Слов'яносербськ	Александров Юхим Карпович	міщанин
Луганськ	Холоділін Микола Петрович*	купець

Примітка: *Обраний на посаду 1884 р. із введенням у Луганську Городового положення 1870 р.

За відомостями табл. 4 у 1-е чотириріччя за законом 1892 р. керівники міських громадських управлінь Катеринослава, Верхньодніпровська, Луганська, Маріуполя, Нікополя та Олександрівська за своїм соціальним статусом вже належали до I групи. Міські голови Бахмута і Павлограда були гільдійськими купцями, а Новомосковська і Слов'яносербська – міщанами (табл. 4). Проте з набуттям останніми посади керівника громадського управління на термін її виконання отримували статус державного службовця.

Таблиця 4

Відомості про міських голів і старост Катеринославської губернії на 1-е чотириріччя за законом 1892 р.
 [16, арк. 3 – 17, 23]

Місто	Міські голови (старости)	Стан	Чин	Освіта	Вартість нерухомості в місті в руб.	Жалування в руб.
Катеринослав	Греков Іван Гаврилович	особистий дворянин	надвірний радник	початкова	17400	4500
Бахмут	Першин Василь Іларіонович	кулець	2 гільдії кулець	початкова	4000	1800
Верхньодніпровськ	Камінський Семен Григорович	особистий дворянин	надвірний радник	початкова	400	900
Луганськ	Вербовський Володимир Іванович	особистий дворянин	титлярний радник	вища	1000	1200
Маріуполь	Полов Іван Олексійович	дворянин	колезький секретар	вища, кандидат ПРАВ	3040	4000
Нікополь	Підгурський Олександр Іванович	стадковий дворянин	–	домашня	2000	1200
Новомосковськ	Жиров Корнілій Федорович	міщанин	міщанин	початкова	5000	2000
Олександрівськ	Махно Захарій Михайлович	стадковий дворянин	–	початкова	800	2000
Павлоград	Парманін Олександр Васильович	кулець	2 гільдії кулець	початкова	4500	1200
Слов'яносербськ	Резніченко Степан Кирилович	міщанин	міщанин	початкова	300	300

Таблиця 5

Відомості про міських голів і старост Катеринославської губернії, обраних у 1908 – 1914 рр. [18, арк. 67 зв. – 68, 106 зв. – 107, 143 зв. – 144, 152 зв. – 153, 167 зв. – 168, 196 зв. – 197, 204 зв. – 205, 221 зв. – 222, 281 зв. – 282, 332 – 333]

Місто	Міські голови (старости)	Рік обрання	Стан	Чин	Освіта	Вартість нерухомості в місті в руб.	Жалування + роз'їзні в руб.
Катеринослав	Способний Іван Васильович	1913	сладковий дворянин	надвірний радник	вища	за уловноваженням управління товариства Російських трубопрокатних заводів	4500 + 5500
Бахмут	Новгородцев Микола Іванович	1914	кулець	губернський секретар	середня	15100	3000
Верхньодніпровськ	Стешенко Іван Федорович	1908	обер-офіцерськ	колезький регістратор	домашня	950	1200
Луганськ	Холодлін Іван Іванович	1912	міщанин	–	домашня	300	3600
Маріуполь	Полов Іван Олексійович	1911	–	статський радник	вища	3300	5000
Нікополь	Вітчінкін Яків Федорович	1910	кулець	–	початкова	1600	2500
Новомосковськ	Кравченко Іван Іванович	1910	–	колезький регістратор	вища	1500	2500
Олександрівськ	Дмитренко Кирило Максимович	1912	дворянин	статський радник	початкова	1150	3600
Павлоград	Парманін Олександр Васильович	1910	кулець	сладковий почесний громадянин	початкова	4000	2000
Слов'яносербськ	Ветухов Микола Олександрович	1909	–	колезький радник	–	300	480

Зазначена в табл. 4 вартість нерухомості свідчить, що майно бахмутського, маріупольського, новомосковського та павлоградського міських голів більше, ніж у 10 разів перевищувало майновий ценз для міст своєї цензової категорії, а катеринославського – в 17,4 разів виборчий ценз для губернських міст. Це є красномовним свідченням статечності більшості міських провідників краю.

На кінець досліджуваного періоду не відбулося докорінних змін у показниках, що відображають загальну картину соціального становища міських голів Катеринославської губернії. Як і в 1-е чотириріччя за реформою 1892 р., більшість із них належали до дворянсько-чиновницької групи (табл. 5). В їх числі вирізнявся міський староста Слов'яносербська М. Ветухов. Він мав нетипову для керівника громадського управління попередню службу – протягом 18 років учителював у міському училищі [18, арк. 143 зв. – 144].

Привертає увагу і той факт, що міський голова Катеринослава І. Спосібний, обраний на цю посаду 1913 р., потрапив до складу розпорядчого органу самоврядування не в наслідок виборів, на підставі володіння нерухомістю певної вартості, як решта, а за уповноваженням правління товариства Російських трубопрокатних заводів «Шодуар» у Катеринославі (табл. 5).

У більшості міст волевиявлення гласних забезпечило доволі високу змінюваність міських голів губернії. Проте, це не стосувалося провідників громадського управління Маріуполя і Павлограда – І. Попова [8] та О. Парманіна [1], що у виборах на кожне чотириріччя за законом 1892 р. здобували цю посаду і залишалися на ній до 1917 р. Затверджений уперше в 1894 р. на посаді маріупольського міського голови І. Попов у чині колезького радника, дослужився у громадському управлінні до рангу статського радника (табл. 4, 5).

Безпосереднє завідування міським господарством здійснювали міські управи. Соціальне становище їх персонального складу також становить певний науковий інтерес. Виконавчі органи міського самоврядування, створені на 1-е чотириріччя за законом 1870 р., здебільшого склалися з купців. Так, Олександрівська міська управа спочатку на 100% була купецькою. До складу катеринославської, бахмутської, новомосковської, павлоградської та слов'яносербської управ входило тільки по одному представнику дворянсько-чиновничої групи. Їх більшість – троє з п'яти – зафіксовано лише в Маріуполі. Це – виняткове явище в усьому краї. Маріупольська міська управа, створена в 1-е чотириріччя, мала у своєму складі і міщанина, єдиного в той час у виконавчих муніципальних установах губернії [6, с. 80 – 81].

У 1-е чотириріччя після введення закону 1892 р. становий склад виконавчих органів громадського управління в губернії став більш різноманітним. Загалом у них збільшилось представництво дворян і чиновників. Особи, віднесені нами до І групи, становили більшість у Катеринославській і Верхньодніпровській міських управах. Їх наявність зафіксовано і у решті виконавчих органів громадського управління міст губернії, крім павлоградського. Купецтво становило більшість у міських управах Бахмута, Маріуполя та Павлограда [6, с. 81].

Разом з тим, у виконавчих органах громадського управління поширюється участь міщан. Міщани становили більшість у Новомосковській міській управі. Їх присутність зафіксовано у зазначених установах Верхньодніпровська, Маріуполя, Новомосковська, Олександрівська та Павлограда. А членом Луганської міської управи була особа селянського стану [6, с. 81].

На кінець досліджуваного періоду фіксується переважна більшість чиновників і дворян у складі виконавчих органів громадського управління Катеринослава та Новомосковська, а також їх наявність по одній – дві особи в зазначених органах Бахмута, Верхньодніпровська, Маріуполя, Олександрівська та Павлограда. Представники купецтва становили більшість у міських управах Бахмута, Маріуполя, Олександрівська та

Павлограда. Міщани були обрані у виконавчі органи самоврядування лише у Верхньодніпровську, Маріуполі та Луганську [6, с. 81].

Виконання службових обов'язків міськими головами і членами управ винагороджувалось грошовим утриманням, розміри якого визначав розпорядчий орган самоврядування. Воно було настільки суттєвим, що 1-е чотириріччя у Верхньодніпровську, Маріуполі, Олександрівську й Луганську навіть перевищувало вартість нерухомого майна провідників громадського управління у межах відповідних міст.

Від запровадження Городового положення 1892 р. до кінця досліджуваного періоду значно зросло жалування міських голів губернії, особливо луганського – в 3 рази (табл. 4, 5). Причому воно складалося з двох частин – утримання (3000 руб.) і так званих беззвітних коштів на представництво (600 руб.) [2, арк. 25 – 26].

Утримання катеринославського голови не змінилося. Щоправда до основного заробітку на службі стали додавати солідні суми (5500 руб. на рік), так звані «роз'їзні», що, вочевидь, було пов'язане зі зростанням службових контактів за межами Катеринослава і, у першу чергу, в столиці (табл. 4, 5).

Важливою характеристикою гласних міських громадських управлінь вважаємо освітній рівень членів їх розпорядчих та виконавчих органів. Можливість його встановлення з'явилася тільки завдяки документам, що уклалися після реформи 1892 р., коли МВС запровадило нову форму звітності про особовий склад дум і зібрань уповноважених. Тому розгляд освітнього рівня гласних і уповноважених починаємо лише з 1-го чотириріччя після прийняття зазначеного закону.

За відомостями табл. 6 після запровадження Городового положення найбільше число гласних, що мали вищу освіту, було у складі Катеринославської та Маріупольської міських дум, за відповідним порядком, більше, ніж чверть та більше, ніж п'ята частина. Серед членів розпорядчих органів міського самоврядування Верхньодніпровська, Луганська, Олександрівська та Павлограда було лише по одній особі, що закінчила вищий навчальний заклад, а в Бахмуті, Нікополі та Новомосковську їх не було зовсім.

Таблиця 6

Освітній рівень гласних (уповноважених) міських громадських управлінь Катеринославської губернії, утворених за законом 1892 р.

[16, арк. 18 – 79; 18, арк. 2 зв. – 135, 151 зв. – 334 зв.]

Місто	Рік обрання думи (зібрання уповноважених)	Усього гласних (уповноважених)	Освіта			
			вища	середня	початкова	домашня
			абс. / %	абс. / %	абс. / %	абс. / %
Катеринослав	1893	45	12 / 26,7	11 / 24,4	9 / 20,0	13 / 28,9
	1913	75	48 / 64,0	15 / 20,0	4 / 5,3	8 / 10,7
Бахмут	1893	23	–	1 / 4,3	10 / 43,5	12 / 52,2
	1914	35	1 / 2,8	10 / 28,6	7 / 20,0	17 / 48,6
Верхньодніпровськ	1894	20	1 / 5,0	5 / 25,0	4 / 20,0	10 / 50,0
	1912	31	5 / 16,1	4 / 12,9	7 / 22,6	15 / 48,4
Луганськ	1894	26	1 / 3,9	–	3 / 11,5	22 / 84,6
	1912	40	6 / 15,0	6 / 15,0	11 / 27,5	17 / 42,5
Маріуполь	1893	37	8 / 21,6	7 / 19,0	1 / 2,7	21 / 56,7
	1911	35	18 / 51,4	9 / 25,7	–	8 / 22,9
Нікополь	1894	12	–	–	2 / 16,7	9 / 75,0
	1910	15	–	2 / 13,4	5 / 33,3	8 / 53,3
Новомосковськ	1893	23	–	1 / 4,3	2 / 8,7	20 / 87,0

	1914	26	5 / 19,2	3 / 11,5	6 / 23,1	12 / 46,2
Олександрівськ	1893	19	1 / 5,3	3 / 15,8	4 / 21,0	11 / 57,9
	1912	40	5 / 12,5	9 / 22,5	15 / 37,5	11 / 27,5
Павлоград	1893	26	1 / 3,9	5 / 19,2	11 / 42,3	9 / 34,6
	1910	29	3 / 10,3	4 / 13,8	14 / 48,3	8 / 27,6

У всіх міських думах (зібраннях уповноважених), крім Павлограда і Слов'яносербська, найбільшу частину (крім Катеринослава) серед гласних становили особи, що мали домашню освіту, яка, ймовірно, не перевищувала рівня початкової школи. У Павлограді найбільший відсоток гласних мали початкову освіту (табл. 6).

Відомості про освітній рівень міських представників Слов'яносербська відрізняються від статистики усіх інших міст. Тут, крім 2 осіб із нижчою освітою, решта – 7 були малограмотними або неписьменними [16, арк. 74 – 76]. Така ситуація із рівнем освіти слов'яносербських міських уповноважених зберігалася до кінця досліджуваного періоду.

У складах міських дум на 1-е чотириріччя за законом 1892 р. середню освіту мали: у Катеринославі – майже 25%, у Верхньодніпровську – 25%, у Маріуполі та Павлограді – майже по 20% гласних. А в Бахмуті та Новомосковську – лише по одній особі.

На кінець досліджуваного періоду за відомостями таблиці спостерігається значне збільшення кількості гласних із вищою освітою у Катеринославі та Маріуполі, де вони становили, відповідно, майже три чверті і більше, ніж половину загального складу міських дум. У порівнянні з 1-им чотириріччям значно зросла їх питома вага у розпорядчих органах Верхньодніпровська, Луганська, Новомосковська, Олександрівська та Павлограда. У Бахмуті, Луганську та Олександрівську простежується збільшення кількості гласних із середньою освітою. Проте, як і раніше у Бахмуті, Верхньодніпровську, Луганську, Нікополі та Новомосковську, більша частина гласних мала лише домашню освіту. Наприкінці досліджуваного періоду нижчу освіту мала більшість гласних Павлоградської та Олександрівської міських дум.

У табл. 4, 5 зафіксовано освітній рівень міських голів. Як бачимо, в числі обраних вперше за законом 1892 р. вищу освіту мали тільки маріупольський та луганський муніципальні провідники. Перший навіть мав ступінь кандидата прав. На кінець досліджуваного періоду в цілому не відбулося корінних зрушень. Вищу освіту мали лише двоє міських провідників у губернії – катеринославський і маріупольський. Як і на початку 1890-х рр., значна частка міських голів мала лише домашню та початкову освіту.

Нами встановлено доволі низький освітній рівень членів міських управ Катеринославської губернії, що були обрані на 1-е чотириріччя за законом 1892 р. Так, вищу освіту мали лише дві особи в Маріуполі й Луганську – це були міські голови. Середню освіту мали по одному-два члени міських управ Катеринослава, Бахмута, Верхньодніпровська. В решті ж міст членами виконавчих органах самоврядування були особи з початковою та домашньою освітою [6, с. 84].

Наприкінці досліджуваного періоду порівняно з попереднім часом суттєвих змін щодо освітнього рівня членів управ не відбулося. Лише в Катеринославі він значно підвищився. Обраною в 1913 р. думою був сформований виконавчий орган, що мав у своєму складі по двоє осіб з вищою та середньою освітою [6, с. 84]. Таке становище віддзеркалювало високий освітній рівень Катеринославської міської думи. Проте на зазначений показник персонального складу Маріупольської міської управи не вплинула в плані підвищення наявність у думі більш, ніж 75% гласних, що мали вищу і середню освіту (табл. 6).

Таким чином, від проведення реформи 1870 р. до кінця досліджуваного періоду соціальний склад органів міського самоврядування не був однаковим у різних містах Катеринославської губернії. Він не залишався сталим, за рідким винятком, в одному й тому ж міському поселенні. Вочевидь, у становій приналежності гласних, їхньому освітньому рівні, майновому становищі

членів міських управ та міських голів відобразилися історичні традиції, ступінь адміністративно-територіальної та торговельно-промислової значущості міст, де вони здійснювали своє громадське служіння.

Із запровадженням розпорядчих органів міського самоврядування в губернії за законом 1870 р. в них пануючу за питомою вагою роль відігравали представники купецтва і де-не-де міщани. На кінець досліджуваного періоду в складі міських дум (зібрань уповноважених) в Луганську, Нікополі, Новомосковську, Олександрівську та Слов'яносербську встановилась більшість представників міщансько-селянської групи, що вірогідно, можна пов'язати з позбавленням виборчого права євреїв. Замість купців-євреїв до розпорядчих органів по-новому сформоване міське електоральне поле висувало міщан-християн. Разом з тим, майже в усіх містах спостерігається з плином часу збільшення представництва дворянсько-чиновничої групи. При цьому останні набувають переважної більшості у складі Катеринославської думи. Всі ці зміни відбувались за рахунок зменшення питомої ваги купецтва. Поміж інших на кінець досліджуваного періоду виділялася своєю нетиповістю Маріупольська міська дума. Тут фіксується значна кількість спеціалістів – адвокатів, лікарів, інженерів, вчителів та ін.

Виконавчі органи – міські управи на початку чинності закону 1870 р. склалися здебільшого з купців. Із запровадженням Городового положення 1892 р. їх станово-соціальний склад стає більш строкатим – зростає представництво дворян, чиновників та міщан. Важливою деталлю соціальної характеристики виконавчих структур міського управління було значне за розміром утримання його вибірних членів, що засвідчує професійний характер, а також привабливість їх діяльності в очах міської громади.

Істотною ознакою, що виявляє дуже важливі особливості персонального складу тієї чи іншої міської думи, був освітній рівень гласних (уповноважених). Цей показник в усіх містах губернії, крім Слов'яносербська (де у зібранні уповноважених незмінною була ситуація з наявністю малограмотних і неписьменних), виявляє тенденцію до підвищення. При цьому в більшості міст губернії, в основному, простежується чисельна перевага осіб із домашньою та початковою освітою. Разом з тим, високий освітній рівень гласних засвідчено в Катеринославі та Маріуполі, що створювало потенційно сприятливі умови для розвою всього міського господарства.

Список використаної літератури

1. Ведмидь Т. Последний городской голова дореволюционного Павлограда [Электронный ресурс] / Т. Ведмидь // Павлоградские новости. – Режим доступа : http://pavlonews.info/news/categ_2/37933.html ; Vedmid T. Posledniy gorodskoy golova dorevolutsionnogo Pavlograda [Elektronnyy resurs] / T. Vedmid // Pavlogradskie novosti. – Rezhim dostupa : http://pavlonews.info/news/categ_2/37933.html
2. ДАЛО. – Ф. 60, оп. 1, спр. 18 ; DALO. – F. 60, op. 1, spr. 18.
3. ЕГВ. – 1873. – №8. – 27 января ; YeGV. – 1873. – №8. – 27 yanvarya.
4. ЕГВ. – 1877. – №28. – 6 апреля ; YeGV. – 1877. – №28. – 6 aprelya.
5. ЕГВ. – 1893. – №135. – 18 декабря ; YeGV. – 1893. – №135. – 18 dekabrya.
6. Коробка В. Громадське управління у містах Катеринославської губернії (1870 – 1914 рр.) / В. Коробка. – Маріуполь : Акварель, 2014. – 312 с. ; Korobka V. Hromadske upravlinnia u mistakh Katerynoslavskoi hubernii (1870 – 1914 rr.) / V. Korobka. – Mariupol : Akvarel, 2014. – 312 s.
7. Коробка В. М. Гласні маріупольської міської думи початку ХХ століття: матеріали до соціального портрету / В. М. Коробка // Матеріали V підсумкової (2002 р.) науково-практичної конференції викладачів Маріупольського гуманітарного інституту, м. Маріуполь, лютий 2003 р. : зб. наук. праць. – Маріуполь: МГІ, 2003. – С. 111–113 ; Korobka V. M. Hlasni mariupolskoi miskoi dumy pochatku XX stolittia: materialy do sotsialnoho portretu / V. M. Korobka // Materialy V pidsumkovoї (2002 r.) naukovo-praktychnoi konferentsii vykladachiv Mariupolskoho humanitarnoho instytutu, m. Mariupol, liutyi 2003 r. : zb. nauk. prats. – Mariupol: MHI, 2003. – S. 111–113

8. Коробка В. М. Маріупольський міський голова Іван Олексійович Попов / В. М. Коробка // Матеріали VI підсумкової (2003 р.) науково-практичної конференції викладачів Маріупольського гуманітарного інституту : зб. наук. праць. – Маріуполь: МГІ, 2004. – С. 75–77 ; Korobka V. M. Mariupolskyi miskyi holova Ivan Oleksiiiovych Popov / V. M. Korobka // Materialy VI pidsumkovoї (2003 r.) naukovo-praktychnoi konferentsii vykladachiv Mariupolskoho humanitarnoho instytutu : zb. nauk. prats. – Mariupol: MHI, 2004. – S. 75–77

9. Нардова В. А. Самодержавие и городские думы в России в конце XIX – начале XX века / В. А. Нардова. – Санкт-Петербург : Наука, 1994. – 157 с. ; Nardova V. A. Samoderzhavie i gorodskie dumy v Rossii v kontse XIX – nachale XX veka / V. A. Nardova. – Sankt-Peterburg : Nauka, 1994. – 157 s.

10. РДІА. – Ф. 1287, оп. 37, spr. 2190; RDIA. – F. 1287, op. 37, spr. 2190.

11. РДІА. – Ф. 1287, оп. 38, spr. 1286; RDIA. – F. 1287, op. 38, spr. 1286.

12. РДІА. – Ф. 1287, оп. 38, spr. 1287; RDIA. – F. 1287, op. 38, spr. 1287.

13. РДІА. – Ф. 1287, оп. 38, spr. 1687; RDIA. – F. 1287, op. 38, spr. 1687.

14. РДІА. – Ф. 1287, оп. 38, spr. 1688; RDIA. – F. 1287, op. 38, spr. 1688.

15. РДІА. – Ф. 1287, оп. 38, spr. 2336; RDIA. – F. 1287, op. 38, spr. 2336.

16. РДІА. – Ф. 1287, оп. 38, spr. 3038; RDIA. – F. 1287, op. 38, spr. 3038.

17. РДІА. – Ф. 1287, оп. 48, spr. 185; RDIA. – F. 1287, op. 48, spr. 185.

18. РДІА. – Ф. 1288, оп. 5-1900, spr. 158; RDIA. – F. 1288, op. 5-1900, spr. 158.

Стаття надійшла до редакції 08.05.2017 р.

V. Korobka

SOCIAL COMPOSITION OF LOCAL GOVERNMENT AGENCIES OF YEKATERINOSLAV PROVINCE IN 1870 – 1914

Since the local government's reform of 1870 till 1914, social composition of local government was not similar in different cities of Yekaterinoslav Province. Nor was it constant in the same settlement, with very few exceptions to the rule. Obviously, the gender, the education level and the wealth of the plenipotentiaries underwent influence made by historical traditions as well as by the extent of administrative, territorial, commercial and industrial importance of particular cities.

Since the inception of local government in the province by the law of 1870, the dominant role was played by representatives of merchants and sometimes philistines. At the end of the period under research, the majority composed of philistines and villagers was formed in the local governments (meetings of plenipotentiaries) of Luhansk, Nikopol, Novomoskovsk, Oleksandrivsk and Slovianoserbsk, which could probably be caused by depriving the Jews of suffrage. Instead of Jewish merchants, a newly formed local electoral field elected Christian merchants to the local governments. Alongside it, almost in all the cities an increase in representatives of nobility and officials was observed in the course of time. The latter formed majority in the local government of Yekaterinoslav. All those changes were going on by diminishing merchants' role. Among others, at the end of the period under research it was the local government of Mariupol that was distinguished by its atypicality. Here one can find a great number of specialists, such as lawyers, doctors, engineers, teachers and others.

At the beginning of the act of law of 1870, the executive bodies, i.e. the local governments were mainly composed of merchants. Since the City Government Guidelines were introduced in 1892, their social composition became motley, i.e. there was an increase in the number of noblemen, officials and philistines. An important detail of social characteristics of the local governments' executive bodies was plenipotentiaries' long-lasting membership, which evidences their professional character as well as their attractiveness from the viewpoint of the local community.

An essential distinction revealing very important peculiarities of the personality constitution of a particular local government was the education level of the plenipotentiaries. In all the cities of the province except Slovianoserbsk (where there was a situation when some plenipotentiaries were illiterate and unable to write), this factor reveals the tendency towards improvement. In the main, in most of the province's cities a numerical advantage with home or primary education is observed. Besides, high education level of plenipotentiaries was observed in Yekaterinoslav and Mariupol, which provided incentives for development of the entire economies of those cities.

Key words: social class composition, local government, city council, merchants, nobility, officials, philistines, specialists, city mayors, education level.

УДК 930.1:94(477.62)''1953/1964''(045)

Ю.В. Коробка

ІНДУСТРІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ У 1953 – 1964 рр.: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

У радянський період накопичення історичних знань з теми індустриального розвитку Донецької області здійснювалося у спотвореному вигляді. У статті обґрунтовується висновок про те, що у сучасній історіографічній ситуації дослідники зазначеної теми, що знаходяться на позиціях об'єктивності, концептуального плюралізму та базуються на достовірних джерелах, створили більш правдиву картину техніко-економічного розвитку основних галузей економіки (особливо вугільної) краю, по-новому висвітлили значення Донецької Ради народного господарства, роль робітничого класу і соціалістичного змагання.

Ключові слова: Донецька область, раднаргосп, Микита Хрущов, рух за «комуністичне ставлення до праці».

Постсталінське або хрущовське десятиліття – один із найбільш успішних періодів радянського відтинку української історії – усталено визначається, з одного боку, як час визволення від певної частини сталінської спадщини, а з іншого – воно позначилося зливою поверхових і необачних адміністративних трансформацій, саме в цей період було надано нового імпульсу намаганням втілити в життя комуністичну доктрину, що за М. Хрущова отримала свою довершеність (радянського зразка) за рахунок нових хибних теоретичних конструкцій. Ці підстави зумовлюють необхідність детального вивчення історичного досвіду радянського відтинку української історії загалом і у регіональному аспекті зокрема, а також зумовлюють необхідність історіографічного аналізу великого масиву досліджень, систематизації сукупності знань для подальшого їх нагромадження.

Одним із пріоритетних напрямків вивчення історії Донецької області був і залишається її промисловий розвиток. Незважаючи на важливість теми дослідження та наявність великої кількості наукових публікацій, вона залишається недостатньо розробленою у плані історіографії у межах чітко окресленого періоду – 1953 – 1964 рр.

Спеціальних історіографічних праць із промислового розвитку Донецької області у 1953 – 1964 рр. не створено. Наявна історіографія охоплює більш широкі часові межі й міститься у відповідних оглядах монографічних і дисертаційних досліджень та статтях в науковій періодиці. Так, праці А. Саржана містять розділи, де розглядається історія і сучасний стан вивчення соціально-економічного поступу Донецької області, в тому числі й у період хрущовського десятиліття [35; 36]. На початку ХХІ століття науковці зосереджуються на вивченні історії досліджень базових галузей господарства Донеччини у